

MUHİTTİN BİRGEN, MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLİ MÜCADELE

Zeki ARIKAN*

Muhittin Birgen (1885-1951) İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin önde gelen yazar, gazeteci ve fikir adamlarından biridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sol kanadı içinde yer alan Muhittin'in belirgin özellikleri arasında gazetecilik, çevirmenlik, edebiyat öğretmenliği, kooperatifçilik vb. etkinlikleri sayabiliriz. Muhittin, II. Meşrutiyet döneminde Çorum (1914-1918), Cumhuriyet döneminde de Mardin (1939-1941) milletvekili olarak mecliste görev yapmış, böylece Türk siyasal yaşamında da belirli bir rol oynamıştır. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra, **Tanin** gazetesine giren Muhittin'in adı giderek bu gazete ile özdeşleşmiş ve bütün savaş boyunca (1914-1918) Tanin'in başyazarlığını yapmıştır. Böylece İttihat ve Terakki'nin politikasının belirlenmesinde ya da bu politikanın kamuoyuna yansımada Muhittin'in önemli bir sorumluluk yüklendiğini görüyoruz. Mütarekede Anadolu'nun yolunu tutan İttihatçılar arasında Muhittin de vardır. Muhittin Ankara'da İttihatçılarla ilişkisini sürdürmekle ve "*mesleki temsil*"in anayasada yer alması için büyük bir çaba göstermekle birlikte, yeni hükümetin kadroları içinde yer almakta da gecikmedi. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü görevinde bulundu. Fakat bir yandan ticaretle uğraşmak, öte yandan Rusya'daki ihtilali yakından tanımak amacıyla Ankara'dan ayrıldı. 1924 yılına kadar Kafkasya'da özellikle Azerbaycan'da kaldı. Dönüşünde **Meslek** ve **Halk** gazetesini çıkaran Muhittin, 1926 yılında İzmir'e giderek burada kooperatifçiliğe yeni bir ruh ve canlılık verdi.¹ 1934 yılında yeniden İstanbul'a döndü ve 1936-1937 yıllarında Son Posta Gazetesinde "**İttihat ve Terakkide On Sene**" başlığını taşıyan anılarını yayınladı.² O'nun, 1936-1937 yıllarında Son Posta gazetesinde yayınlanan anıları, İttihat ve Terakki Cemiyetinin yapısına, İkinci Meşrutiyet dönemine, Birinci Dünya Savaşına, Milli Mücadele'nin ilk yıllarına ve savaş sonrası Rusya ve Kafkasya'daki gelişmelere büyük bir ışık tutmaktadır. Yakın tarihimizdeki kişi, olay ve hattâ düşün-

1. Bülent Varlık, "Muhittin Birgen ve Türk Kooperatifçisi Dergisi", **İletişim**, 4 (1982), 163-216; Türkiye Toplumal ve Ekonomik Tarih Vakfı, **Tarih Tarihi**, İzmir, 1993.
2. Zeki Arıkan, **Tarihimiz ve Cumhuriyet**, Muhittin Birgen (1885-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

ce akımlarını derinlemesine ele alan bu anıların tarih, edebiyat, sosyoloji, ekonomi vb. alanlara ilgi duyan büyük bir düşünürün kaleminden çıkmış olduğunu da unutmamak gerekir. Konulara derinlemesine nüfuz eden bakış açısı, akıcı dili, bu anıları daha da canlı ve çekici kılmaktadır. Bu anılar içinde Atatürk ve Milli Mücadele dönemine ayrılmış bölümler, dikkate değer bilgi ve ayrıntıları kapsamaktadır. Biz bu çalışmamızda Muhittin'in görüş ve değerlendirmelerine ağırlık vererek O'nun Atatürk ve Milli Mücadele üzerinde yazdıklarını ön plana çıkarmaya çalışacağız.

Muhittin, Çanakkale Savaşlarına kadar Mustafa Kemal Paşa'nın adını pek duymamıştı. Fakat ne var ki Trablusgarp Savaşları sırasında bu genç subayın resimleri **Şehbal**'de yayınlanmış ve kısa haberler çerçevesinde olmakla birlikte gazeteler zaman zaman Mustafa Kemal adından söz etmişlerdi.³ Fakat asıl Çanakkale Savaşlarının, Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle Türk aydınları arasında saygın bir yer etmesine olanak verdiğini unutmamak gerekir. Tevfik Fikret, 1915 Nisanı sonlarında Aşiyân'da kendisini ziyaret eden Ruşen Eşref'e, "*bir genç miralayın kendi teşebbüsü ile öne atılarak muhakkak bir tehlikeyi durdurup önlemiş olduğunu*" söylemişti. Sağlık durumu gittikçe bozulan savaşa girmemizi hayra yormayan "*hasta ve üzgün şair, o gün, hisarlara bakan Bebek tepesinde bizlere adını söylemediği, kimbilir belki de bilmediği o genç kumandanı heyecanla ve beğenişle andıydı.*"⁴

Muhittin de Mustafa Kemal Paşa adını Çanakkale Savaşları sırasında duydu. Onunla ilk kez Tanin gazetesinin yazıhanesinde karşılaştı. Atatürk, bir Çanakkale dönüşü Tanin'e uğramıştı ve Muhittin'in odasında Midhat Şükrü (Bleda) ile konuşuyordu. O, gazeteye geldiği zaman Atatürk ayrılmak üzere bulunuyordu. Daha sonra Muhittin onunla tanıştığı anı şu çarpıcı cümle ile dile getirmiştir: "*Takdim esnasında bir lahza gördüğüm gözlerindeki kuvvet beni çok tutmuştu.*"⁵

Mustafa Kemal adına, Enver Paşa'nın kıskançlığı, çekememezliği yüzünden basında pek yer verilmedi.⁶ Ruşen Eşref'in **Yeni Mecmua**'da

3. Zeki Arıkan, "Yeni Gün'ün Müsabakasında Mustafa Kemal Paşa", **Atatürk Yolu**, 11 (1993), 243-258. Burada verdiğimiz ayrıntılara ek olarak bir İzmir Gazetesinde sonradan gördüğümüz haberi de ekleyebiliriz: "*Edirne mebusu Rıza Tevfik Bey ile Paris Osmanlı ataşemiliteri Erkân-ı harp binbaşısı Ali Fethi Bey ve Fransız Manevralarında bulunmak üzere Fransa'ya gitmiş olan Erkân-ı harp Kolağası Mustafa Kemal Bey İstanbul'a dönmüşlerdir*" (Köylü, 3 Teşrinievvel 1326, 645).
4. Ruşen Eşref Ünaydın, "Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım", **Türk Dili**, V/50 (Kasım 1950), 58-70.
5. Muhittin Birgen, "İttihat ve Terakki'de On Sene", **Son Posta**, 3 II. Kânun 1937 (Bundan böyle **Son Posta**).
6. Bununla birlikte **Harp Mecmuası**'nda iki resmi çıkmıştı. Bunlardan biri kapakta Mustafa Kemal'i şehitlikte göstermektedir. Diğer bir resmi iç kapaktır. Ayrıca Donanma Cemiyetinin yayın organı olan **Donanma** dergisinin orta sayfasında (no. 64-113, 15 Teşrinievvel 1331), Mustafa Kemal'in iki fotoğrafı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi onu maiyetiyle göstermekte, diğerinde ise cepheye hareket etmek

Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı uzun bir "mülakat" onun kamuoyunda geniş ölçüde tanınmasına ortam hazırlamıştı.⁷ 1915 yazında, gazeteciler, şairler, musikişinaslar ve ressamardan oluşan kalabalık bir heyet Çanakkale'de Türk Savunmasını görmek için Gelibolu'ya gitmişti ki bu grupta Muhittin de vardı. Muhittin, Çanakkale savunmasının önemine değindikten sonra şu görüşlere yer vermektedir: "Anafartalar gününde "teşebbüsü" tam zamanında ve tam yerinde ele almış olan Mustafa Kemal müdahalesi olmasaydı, Boğazların düşmesi çok muhtemeldi ve hükümet de, bütün ümitlerine rağmen Boğazların düşmesini hesaba katmıştı. Eğer Boğazlar düşmüş bulunsaydı hükümet merkezini Eskişehir'e naklederek müdafada devam edecekti. Muvaffak olabilir miydi? Yani müdafaaya uzun müddet devam edebilir miydi? Sonraki vukuat gösterdi ki buna imkân yoktu. Bununla beraber sebat ve müdafa devam edecekti. Hatta biz Mithat Şükrü Bey'le konuşmuş, Tanin'i Eskişehir'de neşretmeye karar vermiştik. Hatta ben vazifede serbest olabilmek için ailemi Eskişehir'e yollamıştım."⁸

Bu Gelibolu ziyaretinden sonra Muhittin, kuzey cephesine gitmiş olan arkadaşlarıyla buluştu. Çünkü onlar "Mustafa Kemal cephesini görmüşler, bu büyük kumandanın orada yaratmış olduğu ruha hayran kalmışlardı. Celal Sahir, gördüklerini anlata anlata bitiremiyordu. Ben bizim taraftaki kumandanlarda, Vehip Paşa'da hiç bir fevkaladelik görmedim. Fevkaladelik askerde idi."⁹

Muhittin, neden sonra bir gün merkezi umumide yani İttihat ve Terakki'nin merkezinde bir arkadaşının elinde bir rapor sureti görmüştü. Bu rapor, Tanin başyazarında büyük bir ilgi ve heyecan uyandırmıştı. Çünkü "O tarihlerde hemen hepsini de şahıslarını ve yazılarını pek yakından tanıdığım en güzide askeri muharrirlerimizin hiçbirinde görmediğim vuzuh ile yazılmış olan bu raporda Mustafa Kemal Paşa'nın memlekette yalnız bir müdafa harbi düşünülmeğe iktiza ettiğini gösteren mütalaaları, bende büyük bir alaka uyandırmıştı."¹⁰ Bu rapor ulusun o zamanki maddi ve

üzere otomobile binerken görülmektedir. Fakat her iki resimde de adı verilmemiştir. Sadece "Anafarta Grup Kumandanı Beyefendi" olarak sunulmaktadır.

7. Ruşen Eşref, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat", **Yeni Mecmua**, fevkalade nüshası, 1334. Bu "mülakat" daha sonra **Türk Dili Dergisi**'nde parça parça yayınlanmış (Sayı 55-61, 1956) ve ayrıca bağımsız kitap olarak birkaç kez basılmıştır.
8. **Son Posta**, 3 I. Kânun 1936.
9. **Son Posta**, 6 I. Kânun 1936.
10. **Son Posta**, 9 I. Kânun 1936. Bu rapor, 20 Eylül 1917 tarihini taşımaktadır ve Yedinci Ordu Kumandanı Mirliha Mustafa Kemal tarafından Başkumandan vekili Enver Paşa'ya gönderilmiştir. Rapor ilk olarak **Yeni Gün'de** (15 Teşrinievvel 1335) yayınlanarak kamuoyunun ilgisine sunulmuştur. Yeni Gün, raporun Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile Başkumandan vekili Enver Paşa'ya gönderdiğini yazmaktadır. Daha sonra birçok yerde yayınlanmıştır. Bk. "Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu", **Belleten**, 80 (1956), 619-632; Ulug İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, I. Cilt, 1881-1918, Türk Tarih Kurumu, 1980, 149-155.

manevi güçlerini ve özellikle ekonomik olanaklarını kısa, fakat sağlam ve tam bir görüşle özetledikten sonra yalnız ana Türkiye'nin savunması esasına dayalı bir planı açıklıyordu. Muhittin, bu rapor ve raporun yazarı konusundaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "...Bu raporu okuduğum zaman o vakte kadar taarruz ve fütuhat hülyalarıyla israf edilmiş olan kuvvetleri düşünerek içimde bir sızı duymuş ve aynı zamanda bu raporu yazan kumandanın Çanakkale muharebelerinden itibaren yayılmaya başlayan şöhretinin ne kadar haklı olduğunu anlamıştım."¹¹ Hatta Muhittin, başkumandanlığın başlangıçta böyle bir plan yapmamış olmasından yakınmaktadır.

Muhittin, Mustafa Kemal'in bütün başarılarına karşın, adının ancak sınırlı çevrelerce bilindiğine işaret etmektedir¹²: "*O tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'nın ismi ve onun Anafartalar kahramanlığı ancak işleri yakından takip edenlerle onun emri altında harp edenlerce malumdu.*"¹³ Fakat Kafkas cephesi başarısından sonra¹⁴ bir askeri deha olarak değil, belki de "*dünya nesilleri nadir gördüğü bir inkılap dehası halinde yükselen Türk güneşinin ilk ışıkları artık etrafa yayılmıştı*", diyen Muhittin, Mustafa Kemal Paşa'nın kıtalarında savaşanların artık hep ondan söz ettiklerini eklemektedir. Bu bağlamda Muhittin, Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altında savaşmış bulunan pek çok subaydan, özellikle yedeksubaylardan anılar dinlemiştir. Hemen hemen bu subayların hepsi "*-O başka türlü kumandandır*" diyorlardı. Artık giderek onunla birlikte savaşmış olanlar değil, yavaş yavaş "*harbin uzaktaki seyircileri de*" Mustafa Kemal'den söz ediyorlardı.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın adı Merkez-i Umumide de söylenmeye başlamıştı. Doktor Rusuhi diyordu ki "*-galiba Türkiye'nin en büyük kumandanı Mustafa Kemal Paşa'dır. Nereye gitse hangi işi ele alsın derhal kendini gösteriyor.*"

Muhittin bunları aktarırken, Enver Paşa tarafından gözleri bağlanmış olan merkezi umuminin yavaş yavaş uyanmağa başladığını da belirtmektedir. Ancak ne var ki merkezi umuminin bundan sonra uyanması da boştur: "*Çünkü elinde hiç bir kuvvet, hiç bir nüfuz yoktu*". Nitekim Doktor Rusuhi, Mustafa Kemal Paşa hakkında düşüncelerini dile getirdikten sonra sözlerine şunları da eklemiştir:

11. *Son Posta*, 9 I. Kânun 1936.
12. Krş. Orhan Koloğlu, *Kim Bu Mustafa Kemal?*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
13. *Son Posta*, 2 II. Kânun 1937.
14. Mustafa Kemal, 1916 yılında, II. orduya bağlı Murat suyu-Muş-Bitlis çizgisi üzerinde toplanmış bulunan XVI. Kolordunun başına atanmış ve 27 Şubat 1916'da yeni görevine başlamak üzere Edirne'den yola çıkmıştır. Mustafa Kemal 6 Ağustos'ta Rusları yenerek Muş'u geri alır. Ruslar ertesi gün Bitlis'i de boşaltmak zorunda kalmışlardır. Bk. Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, I. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, 107-108.
15. *Son Posta*, 2 II. Kânun, 1937.

“–Halbuki biz de Enver Paşa’ya bağlanıp gitmiştik.”¹⁶

Muhittin “Yeni Bir Ümit: Mustafa Kemal Paşa” başlığı altında onun yavaş yavaş ulusal bir önder haline nasıl gelmeye başladığını ele alırken asıl çözümlemeye çalıştığı sorun “Kahraman” ve “Kahramanlık” kültürüdür.¹⁷ II. Meşrutiyet döneminde ülkede bir kültür hareketi yapan Ziya Gökalp, Enver Paşa’yı “milli kahraman” olarak betimleyip gidiyordu. “Enver Paşa niçin milli kahramandır?” diye ona sorarsanız bunu izah için size bin türlü söz söyler. İşin hakikati şudur ki içtimaiyat ve felsefe bahislerinde memlekete subjektif ile objektifin ne olduğunu anlatmaya ve içtimaiyat ilminde metodun mutlaka objektif olması lazımgeldiğini öğretmeye çalışan bu insan, bizzat en son derecesiyle subjektif ve mistik idi. Ona milleti yükseltecek bir milli kahraman lazımdır. Onu arıyor, gözünün önüne resmi kahraman geliyor, onu milli kahraman yapıyordu.”¹⁸

Enver Paşa’nın bir aralık daha doğrusu bütün savaş boyunca “ordu-ya ve memlekete hakim” bir konuda gelmesi, onun ulusal bir kahraman olarak algılanmasına ortam hazırlamıştır. Bu, belki de ardarda uğranılan felaketler karşısında gözüpek, fakat siyasal görüşü zayıf bir insanın ortaya atılmasından kaynaklanıyordu. Nitekim Gökalp’in şiirinde onun tereddütsüz ve iradeli olduğu, çevresine umut saçtığı, orduyu yenilediği üzerinde durulmaktadır.

Şevket Süreyya Aydemir’e göre, Enver Paşa’nın orduya ve memlekete hakim olmasına karşılık okulların ve aydınların önemli bir kısmı Türkocağı’nın¹⁹, Turancılığın ve Ziya Gökalp’in etrafında toplanmışlardır. Enver Paşa, açık bir himaye ile olursa da Türkocağı’na ve Turancılara da yardım eder. Kaldı ki Enver Paşa ile Ziya Gökalp arasında bir çatışma yoktur. Ziya Gökalp “Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya, Kayserin (devletin) hakkını Kayseriye verir.”²⁰ Enver Paşa da memleketin fiilen Kayseri olduğu için Gökalp de onun hakkını teslim etmiştir. Bu şiiri olduğu gibi kitabına alan Şevket Süreyya Aydemir, sonuç olarak şu noktaya dikkati çeker: “Bugün bu şiir üstünde, elbette çok şeyler söylenebilir. Ama bunla-

16. *Son Posta*, 2 II. Kânun, 1937.

17. Ünlü İngiliz düşünürü Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, (Çev. R. Nuri Güntekin, İstanbul, 1943) başlıklı eserinde, dünya tarihini kahramanların yönlendirdiğini açıkça belirtir ve dünya tarihinin onların bir araya toplanmış biyografilerinden ibaret olduğunu savunur. Fakat bugün tarihin bir takım kişilerin kahramanlarının eseri olduğu görüşü anlamı ve önemini yitirmiş görünmektedir. Çünkü, bugün “kahraman” toplumsal dinamikleri iyi değerlendiren, toplumun gereksinimlerini, bunalımlarını temellerden kavrayarak çözüm üreten kimsedir. Tarihi yapan liderler değil, yığınlardır. Ama ne var ki kişilerin de tarihin akışındaki rolünü yadsıyan bir açıklama eksik kalmaktadır.

18. *Son Posta*, 2 II. Kânun 1937.

19. Füsun Üstel, *İmparatorluk’tan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim, İstanbul, 1997.

20. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, Remzi, İstanbul, 1970-1972, II, 482-483.

rı yazarken Ziya Gökalp'in, harbin o mihnetli, çetin yıllarında, imparatorluğun hemen bütün sorumluluğunu omuzlarına yükleyen Enver Paşa'ya, yani henüz 35 yaşlarındaki bu genç adama karşı bu duygularını, bir övgü olsun diye değil de, bir minnet nişanesi, hatta belki de, Enver Paşa'nın çilesine bir katılış duygusu ile yazmış olabileceğini de düşünmek mümkündür. Yoksa Ziya Gökalp de, gidişatın ağırlığını ve sonun kararlılığını görmeyecek, sezmeyecek kadar duygusuz elbette ki olmazdı."²¹

Gözlerini dünyaya bir bozgun havası içinde açan Yakup Kadri (doğ. 1889) ve onun kuşağının ilk gençlik yılları "*bir milli kahramana hasretle*" geçmiştir²². Çünkü "*Babalarımız, analarımız, bize Moskof seferlerinden, Rumeli kıyılarından, Arap isyanlarından ve bunları takip eden ecnebi müdahalelerinden tutuk bir dille bahseder dururlardı. Kaybolmuş ülkelere, gidip de dönmeyenlere, gözleri yaşlı nişanlılara dair yanık halk türkülerini bizim ninnilerimizdi ve sonsuz bir milli haile olan "Yemen" kâbusu, ailelerimiz içindeki gündelik konuşmaların en alışılmış mevzularından biriydi...*"²³

İşte İkinci Meşrutiyet dönemi gençliğinin bizi böyle bir trajediden kurtaracak bir "*milli kahraman*" beklentisi içine niçin girdiğini Yakup Kadri'nin bu satırları çok güzel ortaya koymaktadır. Fakat "*milli kahraman ne bizim hayalimizde yaşayacak bir mahluk, ne de bizim, ferden arayıp bulup meydana çıkaracağımız ve "işte milli kahraman!" diye elimizle ortaya atacağımız bizce meziyetli, fakat rastgele çıkarılmış, bir şahsiyettir. Milli kahraman siyasi tegallüpler içinden sıyrılıp çıkmış, siyasi bir havanın yarattığı bir insan, herhangi bir günlük siyasetin meydana attığı ve muvakkatan yücelttiği bir mahluk değildir.*"²⁴

İşte bu bağlamda Muhittin kahramanlık sorunsalına dikkate değer çözümler getirmektedir.²⁵ "*Milli Kahraman*" aslında kendi kendisini yaratan, mücadele meydanlarında gösterdiği yararlıklarla, kendisini her kafaya sokan, her kalbe yerleştiren büyük insandır. Yine Muhittin'e göre, "*Bir millet hayatının her devrinde bir milli kahraman yaratmaz. Bazan onu beklemek lazımdır*"²⁶ sözü yeniden "*idealist Gökalp'in Türk bir kahraman yaratmak hülyasına*" getiren Muhittin, asıl kahramanın ise o tarihte kendi kendisini yaratmakla uğraştığını dile getirmektedir. O, yavaş yavaş her yere giriyor, her yerde çehresini gösteriyor, her kalpte bir yer tutuyor... Doktor Rusuhi'nin zihnine de böyle girmiş ve Enver Paşa'nın

21. Aydemir, *Enver Paşa*, II, 484. Ziya Gökalp, 1923 yılında da Mustafa Kemal Paşa için "Niçin?" başlığını taşıyan bir şiir yazmıştır (Behçet Necatigil, *Atatürk Şiirleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, 6-7).
22. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, Birikim, İstanbul, 1981, 17.
23. Karaosmanoğlu, *Atatürk*, 17.
24. *Son Posta*, 2 II. Kânun, 1937.
25. *Son Posta*, 2 II. Kânun, 1937.
26. *Son Posta*, 3 II. Kânun, 1937.

onu hiçbir zaman sokmamak istediği Merkezi Umuminin duvarlarını aşmıştı. Gökalp'in üstün niteliği, Türkün bir ulusal kahramana olan gereksinimini çok iyi bilmesinde yatıyordu. O, bir simge olarak önce Enver Paşa'yı seçti. Fakat gide gide sonunda doğrusunu Ankara'da buldu. Bulduktan sonra da gözlerini rahat yumdu²⁷.

Muhittin, Ziya Gökalp'in devrimci fikirleriyle Türk devriminin düşünsel yapısı arasında bir bağlantı kurmaktadır. Gökalp'i hem kişisel olarak hem de fikirleriyle oldukça yakından tanıyan Muhittin, onun, İttihat ve Terakki'nin üzerinde yalnız "meşrutiyet" sözü yazılı olan bayrağına döneminin sonuna doğru bir renk vermeyi başardığı üzerinde önemle durmaktadır. Tanzimat'ın tersine, demokratik bir Türkçülük ve laikliğe doğru giden bir din-devlet ayrılığı ilkelerine dayanan bu rengin gelişmesine o dönemin bütün İttihatçı aydınları az çok katkıda bulunmuşlardır²⁸. Fakat hiçbirinin hizmeti Ziya Gökalp'in hizmet derecesini bulmaz. Muhittin en geniş bağlamda Türk devriminin tohumlarının Tanzimatla²⁹ birlikte atıldığını kabul etmekte ve uzun süre doğum sancıları çeken Türkiye'nin sağlıklı doğum yapması için büyük bir doktora gereksinim olduğuna işaret etmekte ve onun da Mustafa Kemal olduğu üzerinde durmaktadır: "*Filhakika Tanzimat'tan beri, garp ile temas ede ede mütemadiyen aşılansarak gebe kalmış olan Türkiye'nin bir inkılap doğurması zamanı gelmişti ve işte o baygınlık da bu gebeliğin tezahürlerinden başka bir şey değildi. Türkiye tarihinin karnında büyük bir inkılabın yavruları vardı. Tarihin bu büyük gebeliğini taşıyan Türkiye'nin karnından bu çocukları selamete dünyaya getirmek için müdahalesi lazım gelen Büyük Doktor olmasaydı bu baygınlık belki de edebi bir uykuya inkılap edebilirdi. Doktor yetişti, çocuklar dünyaya geldi ve şimdi inkılap gürbüz çocuklarının her gün biraz daha büyüdüğünü görerek mesut bir anneliğin bütün lezzetlerini tatmakla meşguldür.*"³⁰

27. *Son Posta*, 3 II. Kânun, 1937.

28. *Son Posta*, 5 Şubat, 1937.

29. Muhittin'in burada ileri sürdüğü görüşler son derece önemli ve anlamlıdır. Çünkü Tanzimat uzun süre Türkiye'yi Batı'nın yarı sömürgesi konumuna getiren sürecin başlangıcı olarak algılanmıştır. Böyle bir zihniyetin ve tepkinin yerleşmesinde Türkiye'nin Lozan'a kadar kapitülasyonlar belasından kurtulamamış olması önemli bir rol oynamıştır. Burada Atatürk'ün ve İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt)'un İzmir İktisat Kongresinde yaptıkları konuşmaları anmak yeterlidir (Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1981, 243-266). Fakat 1938'de Millî Eğitim Bakanlığına getirilen Hasan-Âli Yücel'le birlikte Tanzimat'a farklı bir bakış açısının gündeme geldiğini özellikle belirtmek gerekir. Yücel, Tanzimatı "*Tahlile bugün de muhtaç olan yürüme ve durmalarile millî davamızın mühim safhalarından biri*" olarak algıladı ve onu bütün yönleriyle değerlendirmek için yaklaşık 1000 sayfadan oluşan bir eserin ortaya çıkmasını sağladı. Bk. *Tanzimat I*, İstanbul, 1940. Bu eserin yurtiçi ve yurtdışında Tanzimatla ilgili araştırmalara önemli bir kapı açtığını işaret etmek gerekir.

30. *Son Posta*, 5 Şubat 1937.

Muhittin'in Mütarekede Mustafa Kemal Paşa ile ilgili anıları ve onu daha yakından tanımak için gösterdiği çabaların gözden geçirilmesi bize önemli ipuçları vermektedir. İmparatorlukla birlikte çöken ve son bir atılımla "*Teceddüt Fırkası*"³¹ adını alan İttihat ve Terakki kadrolarının yavaş yavaş Mustafa Kemal Paşa'ya gözlerini çevirmeye başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Teceddüt Fırkası'nın kurulmasında önemli bir rol oynayan Muhittin, bu değişikliğin ertesi sabah köprüde Doktor Tevfik Rüştü (Aras)'ye rastlamıştı. Günün siyasal durumundan, gelecekle ilgili tahminlerden söz ederek Bahçekapı'ya doğru yürürken Doktor, Muhittin'e şöyle demişti:

*"Biz bugünkü vaziyette, bu fırka ile bir şey yapamayız. Memleketi kuvvetle kucaklayıp, yeni bir hareket yapabilecek tek bir insan tanıyorum. O Mustafa Kemal Paşa'dır."*³²

Doktor Tevfik Rüştü, bu sözleri söyledikten sonra elini cebine soktu ve oradan Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmini çıkararak:

"-Bak, dedi, ne kuvvetli bir çehre!"

Doktor Tevfik Rüştü'nün Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir güven beslediği anlaşılıyordu ve onun niteliklerini Muhittin'e anlatıp duruyordu. Muhittin ise onu; bir aralık merkezi umumi üyelerinin elinde dolaşan rapordan, onun komutası altında savaşan kimselerden aldığı ayrıntılardan tanıyor, bir kere de gazetede Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşmış bulunuyordu. Yani Mustafa Kemal Paşa'yı henüz yakından tanımıyordu. Bütün bunlar elbette bayağı bir rastlantı değildi. Tüm tersine "*Tarihin, kör zannedilen yürüyüşü içinde, sebep ve hadise alakalarının birbirleriyle sıkı bağlılığını gösteren sıkı bir delildir.*"³³ Yaşamak bilinciyle hareket eden aydın bir Türk, Türklüğün yenileşmesine bir devrim yapılması düşüncesi taşıdığı sırada, bu devrimi yapacak olan adamı pek güzel görüyor ve onun fotoğrafını cebinde gezdiriyordu. Muhittin bu aşamada Doktor Tevfik Rüştü'nün durumunu da çözümlenmekte ve açıklığa kavuşturmaktadır: "*Fotoğrafını cebinde gezdirdiği insanın, kısa bir müddet sonra memleket hayatında oynayacağı rolü doktorun daha o zaman bildiğini söylemek, fazla bir tahmin olabilir. Fakat onu hissettiği muhakkaktı.*"³⁴

Gerçekten o günlerde Türkiye'nin geleceği her gün biraz daha artan bir karanlık içinde görülür ve Türkün ulusal onuru ayaklar altında alınırken Mustafa Kemal Paşa adı ağızlarda dolaşmaya başladı. Tıpkı Tevfik

31. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 1859-1952, İstanbul, 1952, 412-414.

32. *Son Posta*, 7 Nisan 1937.

33. *Son Posta*, 8 Nisan 1937.

34. *Son Posta*, 8 Nisan 1937.

Rüştü'nün söz ettiği gibi bir gün Yunus Nadi de Muhittin'e Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmeye başladı. Nitekim yine bir akşam birlikte dertleşirken Yunus Nadi şöyle dedi:

*"-Bu derde karşı devaya ne bizim bu Teceddüt Fırkası bulabilir, ne de başka bir suretle toplanmamıza imkân vardır. Derdin devasını bulsa bulsa Mustafa Kemal Paşa bulabilir."*³⁵

Nadi, Selanik'te epeyce zaman Rumeli gazetesinin yazı işleri müdürlüğünde bulunduğu sırada Mustafa Kemal'i tanımış ve ona hayran olmuştu. Yunus Nadi'nin "gidip kendisini görelim" önerisini Muhittin uygun gördü. O, bu ziyaretle ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

"O zamana kadar kendisini yalnız bir defa, birkaç dakika görmüş ve gözlerinin tesiri altında kalmış olduğum bu kumandanı, Beyoğlu'nda oturduğu bir pansiyonun küçük salonunda³⁶ ikinci defa gördüğüm günü hiç unutmadım: Nazik, mültefit, mütevazi, kumandanın ziyade sivil bir münör halile bizi kabul etti. Şakayı sevmeyen bir kumandan gibi sert, hakiki bir fikir ve cemiyet adamı gibi tatlı ve yumuşak bir dille, bizimle bir saat kadar konuştu."

*Bütün sözlerinde, hareketlerinde kuvvet ve ümit ifadesi vardı. Sade kuvvet ve ümit değil, kuvvet ve iman sanki hep onda toplanmış gibiydi. Öyle söylüyor, öyle anlatıyordu ki, sanki memlekette hiçbir şey olmamış, hiçbir şey yokmuş gibi, kuvveti bir kere eline aldığı gün davayı halledip bitireceğini zannederdiniz. Bir yandan murdar ruhlu bir hükümdarla, diğer taraftan onun etrafındaki yaşamak için leş arayan kargalar ve nihayet Türkiye'yi parça parça lokma yapmak isteyen galiplerle yapılacak bir mücadele, onun gözündeki bir şey değildi. Dört senelik harp içinde, her şeye rağmen, kendi kendisini Cihan Harbinin en büyük kumandanı olmak üzere meydana çıkarmış ve kafalarla kalplere yerleştirmiş olan bu kudret, ümit ve imanından hiçbir şey kaybetmemişti: O, her giriştiği muharebeyi nasıl kazandıysa, nasıl en ümitsiz dakikada kumandasındaki askerin kaybolmuş talihini geri çevirmişse bu yeni mücadelede de aynı şeyi yapacaktı. Nasıl? Onu anlamak kabil değildi. Fakat hissedyorduk; o muvaffak olacaktı."*³⁷

35. **Son Posta**, 19 Nisan 1937.

36. Mustafa Kemal Paşa, Suriye cephesinden İstanbul'a döndüğü zaman Beyoğlu'nda Perapalas oteline inmişti. Fakat daha sonra Mustafa Kemal'in Halep'te iken tanıdığı Salih Fransa'nın Beyoğlu'ndaki evlerinde kalma önerisini kabul etti. Kendisine bir daire tahsis edildi. Burada misafirlerini istediği gibi kabul ediyor, yaveri Cevat Abbas kendisini her gün ziyaret ederek emirlerini alıyordu. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi, İstanbul, 1974, I, 358-359. Muhittin ve Yunus Nadi de Mustafa Kemal Paşa'yı işte bu evde ziyaret etmişlerdi.

37. **Son Posta**, 19 Nisan 1937.

Muhittin ve Yunus Nadi, bu görüşmeden içlerinde “*kuvvet ve cesaret*” bularak ayrıldılar. O tarihte ikisi de milletvekili olan bu zatlar, Tevfik Paşa kabinesinin programını mecliste okuduğu gün, güvenoyu veremeyecekler, böylece Mustafa Kemal Paşa'nın yeni oluşacak bir hükümette görev almasını ve daha güçlü bir rol oynamasını sağlayacaklardı.³⁸ Yine bu görüşmeden anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, yenilgiyi kabul etmemiştir. Mücadelede edecektir, kararını vermiştir. Nasıl, ne ile? Bunu tamamen söylemiyordu. Fakat her hali gösteriyordu ki korkmuyor, kendisine güveniyordu.³⁹

Mebusan Meclisi 21 aralık 1918 günlü bir irade ile feshedildi.⁴⁰ 12 Ocak 1919 akşamı Tevfik Paşa görevinden istifa etti, fakat yeni kabineyi kurmak görevi yine ona verildi. Böylece Vahdettin'e ve onun çizgisine daha yakın bir kabine kurmak yönünde önemli bir adım atıldı.⁴¹ Tevfik Paşa kabinesinin özellikle İttihatçılara karşı gittikçe sertleşen bir politika izlemeye başladı. Gerek İstanbul'da gerek taşrada deyim yerinde ise bir İttihatçı avı başladı. İşte bu kargaşa ortamında aranan, tutuklanmak istenen İttihatçılardan biri de Tanin'li Muhittin idi. Bakanlar Kurulu, 20 Kasım 1918'de aldığı bir kararla gerekli görülen kimselerin malları için haciz kararı almıştı. Bunların içinde Muhittin de vardı.⁴²

Fakat Muhittin, daha önce Balkan Savaşı sırasında Bekirağa Bölüğünde yattığı için⁴³ bu kez kesinlikle yakayı ele vermek istemiyordu. Bu nedenle saklandı, birkaç kez yer değiştirdi. Hatta her geceyi başka bir yerde geçirmeye başladı. Gazetelerde tutuklandığına ilişkin haberler çıktı. Bir aralık kolu kanadı kırılmış, ümidini ve cesaretini kaybetmiş biri olarak yaşıyordu. Neredeyse bütün dünyası kararmıştı⁴⁴. Böyle bir ortamda arkadaşı Mazhar Bey, kendisine şöyle bir haber veriyordu:

“-Sana mühim havadisler getirdim, dedi. Dediğin oldu! Babîâli içinde büyük bir telaş var; ıslahat için Anadolu'ya gönderilmiş olan Mustafa Kemal Paşa isyan etmiş. Babîâli'de kıyamet kopuyormuş. Gönderdiklerine de göndereceklerine de pişman oluyorlarmış!”⁴⁵

38. Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönmüş, ilk iş olarak sadaret görevinden çekilmiş bulunan Ahmet İzzet Paşa'yla görüşerek onun başkanlığında, Kendisinin de yer alacağı yeni bir hükümetin kurulmasına çalışmak olmuştur. Bunun için de sivil kıyafetle Meclis-i Mebusan'a giderek kulis yapmış, fakat sonunda Tevfik Paşa güvenoyu almıştı (Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yay., İstanbul, 1992, I, 91).
39. *Son Posta*, 20 Nisan 1937.
40. Mustafa Kemal Paşa, meclisin kapatılmasına karşı idi, bu konudaki düşüncelerini *Vakit* gazetesine verdiği bir demeçte açıklamıştı. Bk. Şerafettin Turan, “Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri”, *Bellefen*, 182 (1982), 337-346.
41. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, 148.
42. M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1957, 9.
43. *Son Posta*, 10 Nisan 1937.
44. *Son Posta*, 22 Nisan 1937.
45. *Son Posta*, 5 Mayıs 1937.

Muhittin'in belirttiğine göre, bu haberler gelmezden bir süre önce gazeteler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderileceğinden ve sonunda hareket ettiğinden söz etmişlerdi⁴⁶. Onun tahminine göre bu gidiş herhalde Damat Ferit hükümetini tutmak için, ona iyilik yapmak amacına yönelik değildi. Muhittin böyle bir kanıya, yukarıda söz edildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'yı evinden ziyaret ettikleri zaman varmıştı. Bu bakımdan onun, İstanbul Hükümetinin tutumunu destekleyecek bir görevi üzerine alması düşünülemezdi. "*Şu halde eğer gidiyor ise mutlaka kendince gizli bir maksatla hareket ediyordu. Onun muhtemel maksatlarının hiçbirisine Damat Ferit hükümetinin iştirak etmesi imkânı bulunamadığından, Mustafa Kemal Paşa, ancak kendisince malum olan bir sebeple hareket ediyor demektir.*"⁴⁷ Bu nedenle arkadaşının getirdiği bu haber Muhittin için şaşırtıcı olmadı. Sonuç olarak "*zaten, her şeye böyle bir isyanın çıkacağını, çıkmak lazım geldiğini gösteriyordu. Onu Mustafa Kemal Paşa'nın çıkarmış olması da gayet tabii idi.*"⁴⁸ İşte, diyor, Muhittin, aydınlar mandacı ararken halk da peşinden gideceği bir ışık arıyordu. Yine bir kısım sözde aydınların "*hangi mandayı tercih etmek*" diye düşündükleri bir zamanda Mustafa Kemal Paşa çoktan kararını vermiş, halk da onun arkasından gitmeye başlamıştı.⁴⁹

Muhittin, bu haberi aldığı sırada geçimini sağlamak için Samandıra Köyü yakınında bir çiftlikte kömür üretimiyle uğraşıyordu. Öncelikle O, buradaki köylülere Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip orada isyan etmiş olduğunu anlattı. "*Bize kuvvet oradan, arkadan, uzaktan gelebilir ve bizi Anadolu kurtarabilirdi.*" Yine O, köylülere şunu anlattı: "*Bizim burada, yapabileceğimiz şey, içimizi sağlam tutup İstanbul'a karşı dayanmak, Rum çetelerine karşı dayanmak idi.*"⁵⁰ Anlaşıldığına göre "*İttihatçı Muhittin'le Samandıra Köyü*" arasında bir sözleşme yapılmıştı. O, köylülere direnmenin ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almanın gerekli olduğunu anlatmış, anlatabilmişti.

Muhittin'in bu anlattıklarının doğru olduğuna şüphe yoktur. Çünkü kendisi daha II. Meşrutiyetin ilk yıllarında, kalkınmanın köyden, köylüden başlamak, bunun için kooperatifleşmek gerektiğini savunmuş, daha sonra İzmir'deki Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin başında bu-

46. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderildiği konusunda İzmir gazetelerinde de kısa haberler çıkmıştı. Bk. Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, göst. yer.

47. *Son Posta*, 5 Mayıs 1937. Atatürk Nutuk'ta Anadolu'ya geçerken hangi amacı güttüğünü ayrıntılı olarak açıklamakta ve bunun "*hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek*" olduğunu özellikle vurgulamaktadır (I, 12). Öte yandan Atatürk, Müfettişlik göreviyle ilgili talimatta yer alan geniş yetkilerin kendisi tarafından kaleme alındığını belirterek bunların kendisine "*bilerek ve anlayarak*" verilmediğini de açıkça belirtmektedir (*Nutuk*, I, 9).

48. *Son Posta*, 5 Mayıs 1937.

49. *Son Posta*, 6 Mayıs 1937.

50. *Son Posta*, 7 Mayıs 1937.

lunduğu zamanda (1926-1934) köylülerle arasında tam bir uyum sağlanabilmişti. Şimdi ona, yeni bir savaşıma atılmak için bir güç gelmişti. Şehre giden kömür arabaları gizliden gizliye çiftliğe mavzer ve cephane getiriyordu⁵¹.

Muhittin, Mili Mücadelenin ateşlenmesine dünya siyasal durumunun elverişli olduğunu görenlerden biridir. Çünkü Rusya ateş içindedir. Almanya ve Orta Avrupa ateş içindedir. Yenen devletlerin ülkelerinde de her şey karışıklık ve perişanlık içindedir. Rusya'da birleşmek ve tutunmak eğilimi gösteren toplumsal yangın, Avrupa'nın her yanında öbek öbek ateşler çıkarmaktadır. Bunun için büyük devletlerin hiç biri yeniden Türkiye'ye karşı, büyük çapta bir harekete girişmeyi göze alamazdı. Özellikle bu devletlerin aralarında yalnız Türkiye'nin paylaşılması sorunundan çıkan anlaşmazlıklar, onların ne tek başına ne de ortaklaşa bizim üzerimize gelmelerini engelleyecek derecede büyüktü. Bu koşullar içinde Türkiye'de alev alacak bir Milli Mücadelenin başarıya ulaşması umutları çok güçlü idi.⁵²

Mustafa Kemal Paşa'nın isyanı ve onu ele geçirmek için yapılan son çabaların sonuçsuz kalması üzerine Damat Ferit Paşa hükümeti kendisini tehlikede görmeye başladı. Ferit Paşa İttihatçılara karşı, yeni bir harekete giriştiyse de bunu da yürütemedi.⁵³

Öte yandan Anadolu'da başlayan hareket çağdaş bir devletin kurulması yolunda hızla ilerliyordu. "*Erzurum ve Sivas, iki prensip üzerine kurulan bir program koymuştu. Milli hakimiyet, milli istiklal. Birincisi dahili düşmanı, ikincisi de harici düşmanı mağlup etmek demek olan bu iki prensip birleşince meydana milli bir hudut içinde asri bir devlet mefhumu çıkıyordu. Bu mefhum o dakikaya kadar kimsenin ümit etmek cesaretini gösteremediği bir idealin ifadesi idi.*"⁵⁴ Muhittin bu noktada on yıl süren İkinci Meşrutiyet döneminin de elde etmek istediği sonucun bu olduğunu anımsatmakta, fakat 1908 hareketinin, Erzurum ve Sivas'ta⁵⁵ elde edilen sonuç yanında "*alelade bir komplo*" niteliği taşıdığını dile getirmektedir. Artık Ankara'nın sesi, İstanbul'un belediye sınırlarını da aşmıştı.

Yunus Nadi, bir süreden beri kapalı duran Yeni Gün'ü yeniden çıkarmaya başladı ve Muhittin de burada imzasız yazılar yazmaya başladı. Bu arada ya Dahiliye Nazırı ya da Sadrazam Yunus Nadi'yi çağırarak

51. **Son Posta**, 7 Mayıs 1937.

52. **Son Posta**, 8 Mayıs 1937.

53. **Son Posta**, 8 Mayıs 1937.

54. **Son Posta**, 9 Mayıs 1937.

55. 1919 yılına ilişkin İngiliz belgeleri Anadolu'daki ulusal eylemin bağımsız bir Anadolu Cumhuriyetine doğru yol aldığını belirtmektedirler (Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Atatürk, 1918-1919**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973-79, I, 104, 248).

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için aracılık etmesini istediler. Yunus Nadi, durumu Muhittin'e bildirmiş ve işi birlikte tartışmışlardı. Nadi'ye göre, artık her şey olup bitmiş ve yoluna girmişti, yeni açılacak meclisle Mustafa Kemal Paşa'nın kuracağı milli hükümetten sonra elverişli bir barış yapma olanağı elde edilmiş olacaktı. Hükümet, telgrafhaneye Yunus Nadi'nin Ankara ile istediği gibi görüşme yapması için gereken buyruğu vermişti: Yunus Nadi, telgrafhaneye gitmeden önce sorun daha ayrıntılı olarak iki arkadaş arasında yeniden tartışıldı. Sonuçta Yunus Nadi'nin basit bir aracılığın ötesinde, kendi adına bağlayıcı bir rol üstlenmemesine karar verildi: Yunus Nadi, bu görüşmeyi yaptı ve döndüğü zaman Mustafa Kemal Paşa'nın zaten İstanbul'a gelmek gibi bir eğiliminin bulunmadığı haberini getirdi⁵⁶. Onun yerine Rauf Bey gelecekti.

Muhittin, bu haberin içini rahatlattığını söylüyor. Çünkü "Onun İstanbul'a gelmesi hilekar bir düşmanın kurduğu tuzağa düşmesi demek olacaktı. Onun bunu anlamaması kabil değildi."⁵⁷

1919 Seçimleriyle⁵⁸ ilgili olarak Muhittin bir özeleştiride bulunmaktadır. Öncelikle Muhittin, bu seçim "*mücadelesinin hayli gürültülü*" olduğunu belirterek o sırada göze çarpan İttihatçıların parlamentoya girmesine karşı olduğunu yazmaktadır⁵⁹. Bu nedenle o sırada İstanbul'da bulunan kimi Çorum eşrafının kendisine yaptıkları öneriyi kabul etmemiş ve yine onunla aynı görüşte olan Yunus Nadi de Muğla'dan gelen başvuruya bu yolda bir yanıt vermiştir⁶⁰. Artık Muhittin, Yunus Nadi ile birlikte "*Yeni Gün*"ü serbest bir "*milliyetçi*" gazete haline getirmek ve bütün güçleriyle "*demokratik, milli ve müstakil bir Türkiye davasının*" savunuculuğunu yapmak istiyorlardı. Kendi anlatımına göre: "*edepsiz itilaççıya da sekter ittihatçıya karşı da aynı suretle mücadeleye ahdetmiş*"ti⁶¹. Artık hükümet örgütünün bile gözünü kulağını Ankara'ya çevirdiği, her emri

56. *Son Posta*, 10 Mayıs 1937. Krş. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'da Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1966-1968, II, 375-76.

57. *Son Posta*, 10 Mayıs 1937.

58. Tank Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, 181-201.

59. Bilindiği gibi Milli Mücadeleye daha başlangıçta "*İttihatçı*" damgası vurulmuş ve buna katılanların amacının ise İttihat ve Terakki iktidarını yeniden kurmak amacını güttükleri propagandası sürekli olarak işlenmiştir. Öyle ki Sivas Kongresi üyeleri, İttihat ve Terakki Fırkasını canlandırmayacakları üzerine ant içmişlerdir ("*İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma...*" (Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan...*, I, 219)). İttihat ve Terakki'nin öndegelen lider kadrosu, Mustafa Kemal Paşa'ya pek sıcak bakmamışlardır. Cemiyetin diğer mensuplarının ve taşradaki örgütünün Milli Mücadeleyi desteklemesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alması bir "*fırkacılık*" hareketine destek vermek anlamına gelmiyordu. Bu konuda bk. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam, İstanbul, 1987.

60. Burada herhalde bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü Yunus Nadi, I. TBMM'ine İzmir milletvekili olarak katılmıştır. Bk. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan...*, II, 572.

61. *Son Posta*, 10 Mayıs 1937.

oradan bekler bir hale geldiği bir ortamda bile İstanbul'da hâlâ bir kısım aydınlar manda peşinden koşmakta diremiyorlardı...

Muhittin'in bu arada en önemli kararı, babasının "avantür" olarak nitelenmesine karşın, Ankara'ya giderek Milli mücadeleye katılmak oldu. Önce Yunus Nadi'yi⁶² Ankara'ya uğurladı ve kendisi hazırlıklarını tamamlamak için bir süre gecikti. Otuz beş kişilik bir çete oluşturdu ve ilk yolculuk akşamı büyük zorluklarla geçti. Çünkü Adapazarı'nı Anzavur işgal etmiş ve yolu kapatmıştı. Durum çok tehlikeli idi. Kandıra Kuva-yı Milliyesi ise kırk kişilik bir kuvvetti. Muhittin'in dediğine göre başındaki çete, yeni katılımlarla iki yüz elliyi buldu⁶³. Binbir güçlükte Muhittin ve etrafındaki kuvvetler 7 Nisan'da (1920) Kandıra'ya varabildiler ve bir okulu karargâh haline getirerek oraya yerleştiler. Bu arada Milli Kuvvetler Anzavur asilerini yenilgiye uğrattıkları için yol açılmıştı. Yunus Nadi ile yapılan bir telgraf haberleşmesinde Muhittin, Meclisin Ankara'da 23 Nisan'da açılacağını öğrendi. Bu haber, Kandıra'da büyük bir sevinç yaratmıştı. Ne var ki Anzavur'un yeniden saldırıya geçmesi durumu bir kez daha tehlikeli bir hale getirdi. Bu yüzden ki Muhittin ve arkadaşları Ankara'ya Kefken üzerinde hareket etmeye karar verdiler.

Kefken'de bir Yunan romörkü ele geçirildi ve bununla Ereğli'ye gelen Muhittin ve arkadaşları buradan İnebolu'ya hareket ettiler. Yeni Türkiye İnebolu'dan başlıyordu. Ankara'nın nüfuzu buralarda tam anlamıyla kendini duyuruyordu. Burada halkla yakın iletişim kuran Muhittin'in tanısına göre halk savaştan bıkmıştı. Herkes barış istiyordu. "*Fakat bela o kadar büyük bir bela idi ki bunu defetmek için tekrar silaha sarılmak zarureti kesbedince bunu yapmaktan çekinecek insan da görünmüyordu.*"⁶⁴ Öte yandan İnebolu'da halka bir konferans vererek Türkiye'nin durumu üzerindeki görüşlerini belirtti. O akşam ilk kez üstü kapalı olarak Osmanlı hanedanı aleyhinde bulundu. Türkiye'nin uluslararası siyasetteki yerini açıkladı. O dakikada üzerimize gelebilecek Yunanistan'dan başka bir kuvvet olmadığını dile getirdi. Çünkü gerek Avrupa'nın genel durumu, gerek dünyayı uğraştıran sosyal bunalımlar büyük devletlerin Türkiye'nin üzerine gelmesine izin vermeyecekti. Sonuç olarak: "*Milletin giriştiği bu mücadele eski bir Bizans ve devşirme muhitinde hürriyet ve itilaf taraftarları, Damat Ferit hükümeti gibi bir zümrenin çıkmış olmasından dolayı ne hayret ederim, ne endişe ederim.*"⁶⁵

İnebolu, Muhittin ve çevresindeki insanlara taze bir güç vermişti. Onu sevindiren bir başka konu da buradaki aydınların manda düşüncesine

62 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, 195.

63. *Son Posta*, 15 Mayıs 1937.

64. *Son Posta*, 26 Mayıs 1937.

65. *Son Posta*, 26 Mayıs 1937.

tamamen karşı oluşlarıydı. Hatta, İstanbul'un "*ulema ve ukalasının böyle bir fikre nasıl yanaştıklarını bir türlü anlamıyorlardı.*"⁶⁶

Muhittin Kastamonu için de dikkate değer gözlemlerde bulunmaktadır. Burası, milli mücadeleyi ruhsal yönden tutmak bakımından son derece güçlü idi. Burada İtilafçı denilen tip parmakla gösterilecek kadar az, buna karşılık İttihatçılık son derece köklü ve güçlüydü⁶⁷.

Muhittin'in halkla kurduğu iletişim sonucu onun ruhunu ve gerçek düşüncelerini kavramasına olanak verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim İnebolu'da eşraftan biri kendisine şöyle demişti:

"—Osmanlı hanedanından artık Türk Milletine gelecek hiç bir hayır kalmamıştır. Millete bu işin doğrusunu söylemek daha iyi olur."⁶⁸

Muhittin böyle açıkça bir ifadeyi, o gün ilk kez olarak İnebolu'da, oranın ileri gelenlerinden birinin ağzından duymuş oluyordu. Hatta bu kişi sözlerini: "*İnşallah bu hareket muvaffak olur ve düşmanlara galebe çalar da o arada şu hanedan meclisi de halledilir*" biçimindeki bir dilekle bitirmişti⁶⁹. Sözü buradan Atatürk'e getiren Muhittin, onun gerek savaş, gerek savaştan sonraki atılımları yaparken özellikle İstanbul'un yetiştirdiği aydınlardan neler çektiğini özellikle işaret etmektedir: "*Atatürk'ün Nutuk'unu dinlemiş olanlar bilhassa dikkatle okumuş olanlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele esnasında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da mücadeleyi müteakip saltanat ve hilafet meseleleri münasebetiyle, İstanbul'un yetiştirdiği münevverler ve politikacılardan neler çekmiş olduğunu çok güzel anlamış olsalar gerektir.*"⁷⁰

Muhittin, Ilgaz dağlarını aştıktan ve Anadolu bozkırını geçtikten sonra, İstanbul'dan ayrılışının kırk birinci günü akşamı Ankara'ya vardı.

66 **Son Posta**, 28 Mayıs 1937.

67 **Son Posta**, 28 Mayıs 1937. Kastamonu Milli Mücadeleye karşı son derece duyarlı şehirlerimizden biriydi. Burada bulunan İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), İsmail Habib (Sevük) gibi aydınlar burada öğretmen olarak görev yapıyorlardı. Mustafa Necati İstiklal Mahkemesi başkanı olarak burada görev yapmış ve Kastamonu'daki aydınlarla yakın iletişim içine girmişti. Bk. Mustafa Eski, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Ankara, 1990; aynı yazar, **İsmail Habib Savük'ün Açıksoz'deki Yazıları (1921-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

68. **Son Posta**, 27 Mayıs 1937.

69. **Son Posta**, 27 Mayıs 1937. Muhittin anılarını yazdığı sırada o gün eşraftan birinin ağzından duyduğu bu sözleri değerlendirirken şöyle diyor: "*Ben hayatımın 923-934 seneleri arasındaki devrini köylüler arasında geçirdim. Senenin üç bazan dört ayında geniş bir muntakanın köylüleri arasında ve onlarla geceli, gündüzlü temas halinde bulunuyordum. Bütün bu müddet esnasında daima şuna dikkat ettim ki Türk köylüsü, medrese kültürü ve medrese mantığı ile alakadar olmadığı takdirde muhakkak Osmanlı düşmanıdır*" (**Son Posta**, 27 Mayıs 1937).

70. **Son Posta**, 27 Mayıs 1937.

Ankara'da bu ülke için yeni bir tarih başlamıştı. Ancak o zamanki Ankara Samanpazarı ile Karaoğlan Çarşısı arasındaki büyük ve yeni kısmı yanmış, yalnız eski ve harap kısmı yaşayan küçük bir şehir, daha doğrusu büyük bir köydü. Ankara İdadisi (sonradan Milli Eğitim Bakanlığı) yeni gelenler için büyük bir koğuş haline getirilmişti. Muhittin burada kalmadı. Daha doğrusu bir evde kendisi için ayrılmış olan bir yere yerleşti⁷¹.

Muhittin o zamanki Ankara'nın, meclisin, hükümetin durumunu oldukça çarpıcı bir tablo halinde bize yansıtmaktadır: "*Harp etmek için silah ve cephaneden, propaganda yapmak için matbaa ve kâğıttan mahrum olan bu milli hükümetin postanesinde pul, dairelerinde memur, hazinesinde para ve nihayet politika aleminde dostu yoktu...*"⁷² Dahası Ankara'da matbaa yoktu, kâğıt yoktu, kitap yoktu. Sadece tanzimat döneminde kurulmuş fakat neredeyse hurda bir demir yığını haline gelmiş bir vilayet matbaası ile yine bir vilayet gazetesi vardı. Ama eksikliği duyulan en değerli gereksinimlerden biri de kâğıttı⁷³.

Sayılmamasına olanak bulunmayan bütün bu yokluklar arasında ancak iki şeyin yani Türk milleti ve onun Mustafa Kemal Paşası'nın bulunduğu özellikle dikkati çekmektedir. Çevresine sürekli olarak güven veren milli kahraman yavaş yavaş bütün bu yoklukları varlıklara dönüştürmenin yollarını buldu ve buldurdu. Muhittin, Mustafa Kemal Paşa'nın meclis içinde ve dışında bir kısım politikacılar tarafından nasıl büyük sıkıntılara sokulmak istendiği üzerinde de durmakta ve bütün bu olumsuzluklara karşın onun ne büyük bir sabır gösterdiğini de açıklamaktadır: "*Vaziyetin ağırlığını, bütün yükünü bu hareketin reisi çekerti. Bir kısım politikacıların daha o zamandan ona eza ve cefanın türlü türlü türüsünü yaptıkları görüldü. Bu devirlerde onun göstermiş olduğu sabır, toleransı ve tahammül kuvvetini inkılap tarihlerinde hiçbir inkılapçının göstermiş olabileceğini zannetmiyorum.*"⁷⁴

Ya meclisin yapısı ve İttihatçılar konusu? Muhittin bu sorunu, İttihatçı bakış açısıyla değerlendirmektedir: Çoğunluğun İttihatçılar olmakla birlikte İttihatçılığın hemen hemen yok gibi olduğunu söylemesi biraz şaşırtıcıdır. Bunun nedenini, İttihatçı Triumvirasının ortada bulunmamasına bağlamaktadır⁷⁵. Çünkü o tarihte bu Triumvira fiilen bozulmuştu. "*Talat Paşa, Ankara hükümetine ilk biat etmiş olanlardandı. Hareket başladığı zamandan itibaren, Talat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya biat etmiş, onu Türk milletinin yeni başı olarak kabul etmiş ve birçok dostlarına -*

71. Son Posta, 5 Haziran 1937.

72. Son Posta, 7 Haziran 1937.

73. Son Posta, 6 Haziran 1937.

74. Son Posta, 7 Haziran 1937.

75. TBMM'nin yapısı bk. İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı, Eskişenir, 1985.

İstanbul'da olsun, Ankara'da olsun- onun etrafında toplanmayı tavsiye eden mektuplar yazmıştı. Az çok Cemal Paşa da aynı vaziyette idi. Biat etmeyen bir Enver Paşa vardı. O da, o sırada büsbütün başka işlerle meşguldü."⁷⁶

Bütün bunlar yani Triumviranın ortada bulunmadığı Talat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanmayı salık vermesi de doğrudur. Ancak, İttihatçıların Ankara'da meclis içinde önemli bir varlık ve etkinlik gösterdiklerine de şüphe yoktur. Hattâ bunların Enver Paşa'yı yedekte tuttıkları ve gerekirse onu Ankara'ya getirebilecekleri yolundaki söylentilerin de ardı arkası kesilmiyordu. Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal'in telkinlerle sürüklenecek adam olmadığını belirterek onun "belki hiç kimseye aşamadığı derin bir kuşku içinde" bulunduğunu yazmaktadır. Bu, Enver Paşa kuşkusu idi. "Çünkü Enver Paşa, Rusya'daydı. Rusya'da bile değil, daha yakında. Daha bir ay önce Bakü'de görünmüştü."⁷⁷ Enver Paşa'nın Sakarya zaferine kadar da Anadolu'ya geçmek umudunu yitirmediğini ve Bolşeviklerin de söz konusu tarihe kadar onu "el altında" tutmaya çalıştıklarını işaret etmekle yetiniyoruz. Demek istediğimiz Muhittin'in meclisin açıldığı aylarda Ankara'da İttihatçılığın bulunmadığını ya da zayıf olduğunu savunması pek inandırıcı görünmemektedir. Dahası Muhittin'in de içinde bulunduğu İttihatçı bir kesim, **Mesleki Temsil**⁷⁸ programının anayasaya girmesi için de büyük bir çaba göstermekten geri kalmamış fakat bunda başarı sağlayamamışlardır. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir başka konu da mesleki temsil sistemi bağlamında Muhittin'in Sovyet devriminden en çok etkilenenlerden biri olmasıdır. Gerçekten Anadolu'da 1920 yılının ikinci yarısı ile 1922 yılının ilk yarısı canlı bir solculuk faaliyetine sahne olmuştur⁷⁹. Muhittin'in

76. *Son Posta*, 5 Haziran 1937.

77. Aydemir, *Tek Adam*, II, 389.

78. Mesleki Temsil düşüncesinin fikir babası İttihatçılardan Kör Ali İhsan Bey'dir. Bunun en ateşli savunucuları Memduh Şevket, Muhtar (elçi) ve Muhittin idi. Meclis içinde de buna taraftar olanlar bulunuyordu ki bunlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt) idi (bk. İlhan Tekeli, Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938 (14-16 Ocak 1977)*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği, 1977, 345-352; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-ı (1908-1925)*, Belgeler 2, BDS Yayını, İstanbul, 1991, 167-171). Muhittin'in Mesleki Temsil sistemini yalnız Ankara'ya gittiği tarihlerde değil, Sovyetler'den Türkiye'ye döndükten (1924) sonra da savunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde çıkardığı dergi boyutundaki *Meslek* gazetesinde bu görüşleri desteklediğini görüyoruz. Onun, ancak anılarını yayınladığı 1936-1937 yıllarında bir özeleştiri yaparak Mesleki Temsil sisteminden dönüş yaptığını anlaşılmaktadır. Bu özeleştiriye şu cümlelere dikkat çekmek istiyoruz: "Ancak biz bu fikir üzerinde dogmatizm yapmadık. Bilhassa henüz hiç bir mesleki şuru ve mesleki teşkilatı bulunmayan bir memlekette, böyle bir programın tabiki müşkül olduğunu anlamakta geciktiğimiz gibi Mussolini ve Hitler'in tamamen zıddına olarak, bu fikrin hayata geçirilmesi için dogmatik bir diktatörlük usulünün de muhalifi idik..." (*Son Posta*, 9 Haziran 1937).

79. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) Bilgi*, Ankara, 1967, 65.

bir aralık sosyalizmin en ateşli savunucularından biri olduğunu ve Türkiye'nin de bu yola girmesi gerektiği üzerinde ısrarla durduğunu belirtmek gerekir⁸⁰.

Öte yandan Muhittin, İttihatçılığın o tarihlerde bir tehlike olmadığından söz ederken Atatürk'ünde İttihatçılığa yabancı olmadığını özellikle vurgulamaktadır:

"Zaten yeni hareketin reisi İttihatçılığın bir yabancı mı idi? Makedonya'daki ilk hareketin ilk amillerinden biri o değil miydi? İrticai basırtmak üzere İstanbul üzerine yürüyen ve Abdülhamit'i tahttan indiren hareket ordusu'nun erkân-ı harbiye reisi o değil miydi?"

*Bunun için yeni milli hareketin kahramanını İttihatçılar hiçbir tarafta yadırgamışlardı. Hepsi de on iki senelik tecrübelerden alınmış milli ruh ile ve milli bir disiplin içinde onun etrafında toplanmışlardı. Arada fazla olarak muhtelif sebeplerle İttihat ve Terakkiye darılmış, İttihat ve Terakki hareketine karışmamış olan tek tük unsurlar da vardı"*⁸¹ Muhittin'e göre, Ankara'da *"İttihatçılar çok fakat bazı mafrit ve derviş ruhlu insanlar istisna edilirse İttihatçılık yoktu."* Çünkü, yine onun anlatımına göre *"Büyük Millet Meclisi kurulduğu gün İttihat ve Terakki tarihen sona ermiş bulunuyordu"*.⁸² Muhittin, küçük ve orta İttihatçıların milli mücadele davasına karşı tam bir *"sadakat"* gösterdiklerini belirterek bunların Mustafa Kemal Paşa'ya daha sıkı sarıldığını yazmaktadır: *"Hattâ bir aralık İstanbul'un zayıf ruhlu münevver unsuru, aynı zamanda mandacılık hareketine karışmış ve hattâ Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını intaç eden vukuata kadar mandacı kalmış olan unsur idi. Milli programın üç esasına da tam ve kâmil tahakkukuna kadar mücadele ve sebat fikrini iltizam eden ve bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'ya daha kuvvetle sarılmış olan İttihatçı zümresine düşman oldu ve ona karşı açık ve gizli hücumlarda bulundu."*⁸³ Bu bağlamda Muhittin, en çok saldırıya uğrayan *"İttihatçı"*lar arasında kendisinin bulunduğunu açıklamakta ve bu *"hücum eden unsurun içinde"* mandacılarla Sebilürreşatçıların bulunduğunu, bunların kimi zaman birleştikleri görüldüğünü söylemektedir. Yine özellikle vurgulamak gereğini duyduğu gibi, *"halbuki o tarihlerde artık İttihatçılık kalmamıştı."*⁸⁴

Muhittin, Ankara'da bulunduğu yaklaşık bir yıllık süre içinde Halkiyeti Milliye'de başyazılar yazdı. Anadolu'da Yeni Gün'ün önde gelen

80. Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim, 1994, 483-505; Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç Yay., Ankara, 1994, 251, 254, 292-293.

81. *Son Posta*, 7 Haziran 1937.

82. *Son Posta*, 8 Haziran 1937.

83. *Son Posta*, 8 Haziran 1937.

84. *Son Posta*, 9 Haziran 1937.

yazarları arasında yer aldı. Fakat Hakimiyeti Milliye'deki başyazılar imzasız olduğundan bunların hangilerinin Muhittin'e ait olduğunu belirlemek olanağı yoktur. Muhittin Anadolu'daki Yeni Gün'deki yazılarıyla Milli Mücadeleye büyük destek verdi. O, buradaki yazılarında Anadolu'daki direnişi yürekten selamlamış ve "*mağlup milletler arasında hakkını silahla arayan Türklerin*" başarıya ulaşacağı inancını dile getirmiştir. Sevr'in esas alınarak yapılacak bir barışın çıkar yol olmadığını vurgulamış, Londra Konferansı'nı da bir tuzak olarak değerlendirmiştir. Bu, "*zalim Avrupa ile mazlum Türkiye*"yi karşı karşıya getirmekten başka bir işe yaramamıştır. Türkiye'nin gerçek kurtuluşu Anadolu'nun düşmandan temizlenmesine bağlıdır. Muhittin, bu büyük mücadelenin başarıya ulaşması için askeri harekâtın sosyal bir hareketle yürütülmesinin zorunlu olduğu üzerinde de sık sık durmak gereğini duymuştur⁸⁵.

Öte yandan Muhittin, Galip Bahtiyar'dan (Göker) boşalan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğüne getirildi. 14 Aralık 1920'de getirildiği bu görevde 9 Mart 1921 tarihine kadar kaldı. Bolu'dan Ankara'ya giden Nazım Hikmet'le Vâlâ Nurettin onu bu görevde bulunduğu sırada ziyaret etmişlerdi⁸⁶. Muhittin çok kısa süre kaldığı bu görevde çok önemli işlere imza attı. Hakimiyeti Milliye'yi günlük hale getirdi⁸⁷. **Ceride-i Resmîye**'nin düzenli çıkmasını sağladı. Anadolu Ajansı'nın çalışmalarına katkıda bulundu⁸⁸. Umum Müdürlük, Fransızca bir bülten çıkararak bunların dışarıya gönderilmesini sağlamıştır.

Öte yandan, bir yandan kendisine "*İttihatçı*" suçlamasına öte yandan Sebilürreşatçıların saldırılarına dayanamayarak politikadan çekilmeye karar verdi. "*Ben de sabık mandacılarla Sebilürreşatçılar tarafından el ele verilerek bana karşı yapılmış olan bir hücumu savdıktan sonra, Matbuat Müdürlüğünden istifa ettim. Ve bir müddet sonra, sahipleri dostlarından ibaret olan ticari bir firmanın işlerini takip etmek üzere Rusya'ya gittim. Bana hücum eden zümrenin bir kısmı, milli hudut, milli istiklal ve milli hakimiyet prensiplerini sonuna kadar ve azami ifadesiyle müdafaa taraftar olmağımdan ileri geliyordu.*"⁸⁹

Muhittin'in anılarında Rusya, Kafkasya ve Azerbaycan'daki gelişmelerle onun İttihatçılarla ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bunlar üzerinde durmak, bu yazımızın sınırları dışında kalmaktadır⁹⁰.

85. Zeki Arıkan, **Tarihimiz ve Cumhuriyet**, 25-26.

86. Vâ-Nû, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul, 1973, 83-85. Bu iki genç, daha sonra Muhittin'i Kafkasya'da bulacaklardır.

87. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri**, 229.

88. Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'der Anadolu Ajansına**, Ankara, 1994, 59-60.

89. **Son Posta**, 9 Haziran 1937.

90. Zeki Arıkan, "Muhittin Birgen ve Azerbaycan", **Toplumsal Tarih**, 29 (Mayıs 1996), 46-53. Bu yazımızdaki bir iki yanlış hakkında bizi uyarın Sayın Ömer Özcan'a bu vesile ile burada teşekkürü borç bilirim (Bk. "Dr. Halil Fikret Kanad Hakkında", **Toplumsal Tarih**, 34 (1996), 6).

Ancak bir iki nokta üzerinde durmayı gerekli görüyoruz. Muhittin, kendisinin de belirttiği gibi, bir ticari firmanın temsilcisi olarak Kafkasya'ya gitmiş olmakla birlikte bunda Rusya'da patlak veren, büyük bir ilgi duyduğu ihtilali yerinde görmek amacının da ağır bastığını görüyoruz. Kendisi bunu zaten açıkça belirtiyor. Kaldı ki o tarihlerde Turancılık ülküsüyle yetiştirilmiş bir takım gençlerimizin de böyle bir merak sonucunda kendilerini Moskova'ya attıkları bilinen bir gerçektir⁹¹. Öte yandan Moskova, Tiflis, Bakü vb. merkezler yurtdışına kaçan İttihatçıların sığındıkları güvenli limanlar olarak görülmektedir. Muhittin, Ankara'dan ayrılırken siyasetten elini eteğini çektiğini söylemekle birlikte bu kararına bağlı kalmadı ve kalamadı. Kendi anlatımıyla; *"İttihatçılıktan kaçtım, fakat İttihatçılık beni bırakmadı. Şimdi ben de göçebe İttihatçılardan biri oluyorum."*⁹² Muhittin Azerbaycan'da pek çok dostlar edindi. Ekonomik durumunu epeyce düzeltti. Burada Mustafa Kemal'in neredeyse bir efsane haline geldiğine tanık oldu. Hattâ daha önce Enver Paşa adına yazılmış olan bir marşın Mustafa Kemal'in marşı haline getirildiğini de gördü. Bir Türk Mustafa Kemal Paşa hakkındaki duygularını ona şöyle anlatmıştı:

"-Bilirsin Mehettin Efendi, bu Mustafa Kemâli paşa çoh ahıllı kişidi. Böyle ahıllı kişi her yerde tapmah olmaz [Bulmak kabil değıldir]."

"-Böyle başlayan, bu Bakülü Türk, onun akıllılığını iyice anlatmak için bana masal vermek ve bir mukayese yapmak istedi ve şöyle dedi:

-Bilirsin biz Türkler Ruset'te [Rusya'da] şöyle diyerik: Üç Urus'un ahlı bir araya gelende bir Cuhut [Yahudi] ahlı olar; amma üç Cuhutun ahlı bir olanda bir Gafgas ehlinin ahlı olar. Üç Gafgaslının ahılları bir araya gelende de bir Türkün ahlı olar. İndi bu Mustafayi Kemali Paşa'nın da ahlı üç Türkün ahlına bedeldir.

*Dünyada Mustafa Kemal Paşa'dan akıllı insan olmadığına kani olan bu Bakülü Türk, onda, üç Türkün akıl kuvvetini görüyor ve artık bundan öte bir akıl ve zekâ kuvveti bulunabileceğini hatırına bile getirmiyordu."*⁹³

Muhittin, Tiflis'ten o sırada Moskova'da bulunan Enver Paşa'yı (takma adı Ali Bey) yola çıkardı. Fakat Moskova'ya vardığı zaman Paşa'nın güneye doğru yola çıktığını ve Batum'a gitmekte olduğunu anladı. Amacı, Batum'da İttihatçılarla bir kongre yapmaktı. Enver Paşa, Anadolu'ya geçmek düşüncesindedir. Muhittin, Moskova'da aldığı bilgilerden *"Enver Paşa'nın Batum'da bir münasebetsizlik yapması ihtimalinin kuvvetli olduğunu"* gösteriyordu. İşte Muhittin, bu aşamada doğrudan doğru-

91. Örnek olarak bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi, İstanbul, 1993.

92. *Son Posta*, 10 Haziran 1937.

93. *Son Posta*, 13 Haziran 1937.

ya Enver Paşa'ya bir mektup yazmanın yararlı olduğuna inanmadığı için Dr. Nazım'a hitaben bir mektup yazmayı uygun gördüğünü belirtmektedir⁹⁴. Yine kendi anlatımına göre "hayli uzun olan bu mektubun hulasası: "Anadolu'yu rahat bırakmak lüzumu" idi. Bu fikri müdafaa ederken muhtelif şeyler söyledim. Bir seneden beri Anadolu içinde bulunduğumu, orada biz İttihatçıların bütün kredimizi kaybetmiş olduğumuzu, Enver Paşa Anadolu'ya geçecek olursa iyi karşılanmayacağını muhakkak bulunduğunu anlattım..."⁹⁵ Muhittin'in belirttiğine göre bu uzun mektup ilgilinin eline geçmemiştir. Ne olduğu belli değildir. Şimdi, Muhittin'in anılarında söz etmediği bir başka mektubu üzerinde durmak gerekir⁹⁶. Bu mektup Tiflis'ten 16 Ekim 1921 tarihinde Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılmıştır ve 24 Ekim'de de paşanın eline geçmiştir⁹⁷. Muhittin bu mektubunda anılarının tersine oldukça farklı bir dil kullanmaktadır. Mektup, kendisinin, "Ankara'nın havasıyla bir türlü imtizaç edememiş" olduğu cümlesiyle başlamakta ve Ankara'nın "perişanlığı" nı dile getiren anlatımlarla devam etmektedir: "Bugünkü zahiri birliğin altında Anadolu'da şimdiye kadar görülmedik ayrılıklar, baş döndüren ve göz kamaştıran uçurumlar halinde ayrılıklar hasıl olmaya başlamıştır." Burada Mustafa Kemal Paşa'nın "zekâ ve azminin hayranı" olduğunu vurgulayan Muhittin'in asıl amacı Enver Paşa'yı savunmaktır. Nitekim Muhittin, Enver Paşa'yı bir "içtimai inkılapçı" olarak sunmaktan geri kalmamaktadır. Bu nedenle her iki mektup arasındaki çelişki açıkça kendisini belli etmektedir. Muhittin'i incelemeye başladığımızdan beri bu çelişkiye sağlıklı bir açıklama getiremediğimizi belirtmekle yetinmiyoruz. Muhittin, Bakû'de Türk elçiliğinin bir odasında Enver Paşa'yla son görüşmesini yaptığı zamanda ona "Anadolu'yu rahat bırakmalıyız" dediği zaman, paşanın buna "doğru" yanıtını verdiğini de eklemektedir⁹⁸.

Sonuç

Yakın tarihimizin dikkate değer düşünürlerinden, aydınlarından biri olan Muhittin Birgen, önce İttihat ve Terakki Fırkası içinde sol kanada mensup biri olarak önemli bir rol oynamış ve Milli Mücadeleyi desteklemek için Anadolu'ya koşan ilk yurtsever arasında yer almıştır. Ankara'da bir yandan Milli Mücadeleyi destekleyen yazılar yazarken öte yandan da

94. Son Posta, 23 Haziran 1937.

95. Son Posta, 23 Haziran 1937.

96. Muhittin'in böyle bir mektup yazdığına şüphe yoktur., Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta (aş. bk.) aynen şöyle demektedir: "Görmeyi çok arzu ettiğim halde Moskova'da Enver'i göremediğim gibi kendisi ile muhabere dahi edemedim. Yalnız alıp almadığını hâlâ bilmediğim bir mektupla kendisine cenup seyahatı hakkında bazı muhalif mütalaat dermeyeran ettim" (Kâzım Karabekir Paşa, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Tekin Yay., İstanbul, 1990, 178.

97. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz'de*, 175-191.

98. Son Posta, 26 Haziran 1937.

Kurtuluş Savaşı'nın sosyal ve ekonomik bir tabana oturtulmasını savunmuş, bu bağlamda mesleki temsil sistemi ve 1917 ihtilalinden kaynaklanan bir sosyalizm düşüncesi ona bir çıkar yol olarak görünmüştür. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nden ayrılarak Ankara'yı terk etmesinin arkasında aslında mesleki temsil programının anayasaya girmemesi yatmaktadır. Azerbaycan'dan Türkiye döndüğü 1924 yılında bile hâlâ Mesleki Temsil programına onun sıcak baktığını görüyoruz. Ne var ki Muhittin anılarını yayınladığı tarihlerde bu düşüncelerini tamamen yeni bir kalıba oturtmuş görünmektedir. O bununla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

*"İnsanların bugünkü içtimai hayatları o kadar karışık ve çok unsurun tesiri altındadır ki hayata herhangi bir dogmatizm ile bakmak ve ona böyle bir doğru ile şekil vermeye çalışmak çok yanlış olur. Bolşevizmin bugünkü vaziyeti bunu gösterdiği gibi Faşizm ve Hitlerizmin tekâmülü de aynı neticeyi verecektir. Hayatta yer tutacak olan herhangi bir yeni fikir veya yeni bir cemiyet akidesi mutlaka demokrasi havası içinde büyüyecek ve ondan gıda alacaktır."*⁹⁹

Burada Muhittin'in, Bolşevizmin 1930'lu yıllarda içine düştüğü açmazda dikkati çekmesi, en güçlü yıllarını yaşayan Faşizmin ve Hitlerizmin de aynı sona varacağını söylemesi, insanlık için tek kurtuluş yolunun "Demokrasi" olduğunu vurgulaması üzerinde önemle durulması gereken bir olgudur. Bu, herşeyden önce sosyal bilimler üzerinde derinlemesine incelemeler yapmış olan bir bilginin sezgi gücünü de göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan Muhittin bize Milli Mücadele, onun önderi, Anadolu'daki eşraf ve köylünün düşünceleri, Ankara'nın havası, meclisin konumu vb. konularda verdiği ayrıntıların büyük bir değer taşıdığını da gözönünde bulundurmamak gerekir.

99. Son Posta, 29 Haziran 1937.

CUMHURİYETİMİZİN TEMELİ: ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE

*Prof. Dr. İnal Cem AŞKUN**

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1998'de 75. yılını kutladı. İlan edildiğinde birtakım "yabancıların" on yıl yaşamı bile kendisine çok gördüğü Türkiye Cumhuriyetinin 75 yaşını geride bırakması; kuşkusuz bu Cumhuriyetin başta ATATÜRK olmak üzere; tüm kurucuları ve onları kendisine önder edinmiş Türk ulusu için büyük başarıdır.

Söz konusu üstün başarının nedenleri üzerinde durulmak istenirse; bunun için ileri sürülecek askerî, siyasal, ekonomik, kültürel, vb. nedenler yanında; daha 1919'da Samsun'da bu "büyük mücadele"yi başlatan ATATÜRK'ün üstün önder kişiliğini sürekli destekleyip, güçlü tutan bir "düşünce temeli" olduğu görülecektir.

Ancak 70'li yıllarda, adını doğru biçimde koymaya başladığımız bu "düşünce temeli"; ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE olarak toplumsal yaşamımızda yer tutmaya başlamıştır. Böyle bir düşünce nasıl doğmuş ve yapılanmaya başlamıştır; bunu ATATÜRK'ün kişiliğinde izlediği "düşünce yolundan" giderek daha iyi görebiliriz.

ATATÜRK'ÜN DÜŞÜNCE YOLU

ATATÜRK, 1919'da "Milli Mücadeleye" adım attığında; gerek o yılda, gerek sonra o günlerdeki tutumunu belirleyen düşüncelerini açıklayan görüşlerinde; kişiliğinde kendisine çıkış noktası bulduğu "düşünce yolunu" şöyle açıklayabiliyor:

- Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet bunlar hepsi anlamı birtakım manasız sözlerden ibaretti. O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?

* Anadolu Üniversitesi.